

EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ
ECONOMIC GROWTH THEORIES
İQTİSADİ ARTIM NƏZƏRİYYƏLƏRİ

Dissertant HACIYEV MURAD Zaman oğlu

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Qərbi Kəspı Universiteti "İqtisadiyyat" kafedrası,
 e-mail: m.hacibeyli@gmail.com*

ÖZET

Makale, modern ekonomik büyüme teorilerine ayrılmıştır. Makalenin analizi, ekonomik büyümenin bir ülkenin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üretme kabiliyetinde bir artış olduğunu gösteriyor. Ekonomik büyüme, bu göstergelerin gelişimi ve genişlemesiyle doğrudan ilişkilidir, çünkü bu fırsatlar, mal ve hizmetlerin niceliği ve kalitesi ile kullanılan teknolojileri içerir. Dünyanın dört bir yanındaki ekonomistler, ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkileyen faktörleri gruplandırıyor. Ekonomik büyümenin ana faktörleri doğrudan ve dolaylı, kapsamlı ve yoğun, yönetilen ve yönetilmeyen, ekonomik ve ekonomik olmayan ve b. gruplara ayırın. Genel olarak, ekonomideki duruma ilişkin algımız, genellikle ekonomik faaliyette yıldan yıla meydana gelen değişiklikler temelinde şekillenir. Genellikle durgunluk umutsuzluğa, karamsarlığa, parasal genişleme ise umut ve iyimserliğe yol açar. Bununla birlikte, uzun bir süre boyunca genel ekonomik duruma baktığımızda, tablo değişir. Bu durumda dalgalanmalar önemini yitirir ve büyüme - toplam emisyonların uzun vadeli sürekli büyümesi - genel resimde dikkat çeken tek göstergedir. İyi gelişmiş bir ekonomi, istihdamın teşvik edildiği, bireylere kendi kaderlerini belirleme, yönetme ve kontrol etme fırsatı verilen, adil refahın sağlandığı, sosyal işbirliği ve derneklerin sağlandığı ve insanlığın geleceği olduğu sonucuna varabiliriz. gelişme korunmaktadır. Makale, bunları veya diğer sorunları kapsamlı bir şekilde inceler ve sorunları çözme yönlerini gösterir.

Anahtar Kelimeler: para-kredi, faiz oranları, enflasyon, işsizlik, durgunluk ve kriz.

ABSTRACT

The article is devoted to modern theories of economic growth. The analysis of the article shows that economic growth is an increase in a country's ability to produce the required goods and services. Economic growth is directly related to the development and expansion of these indicators, as these opportunities include the quantity and quality of goods and services, as well as the technologies used. Economists around the world group the factors that affect economic growth in different ways. The main factors of economic growth are direct and indirect, extensive and intensive, managed and unmanaged, economic and non-economic, etc. divide into groups. In general, our perception of the situation in the economy is often formed on the basis of changes in economic activity from year to year. Usually, recession leads to despair and pessimism, and monetary expansion leads to hope and optimism. However, when you look at the overall economic situation over a long period of time, the picture changes. In this case, the fluctuations lose their significance, and growth - the long-term continuous growth of aggregate emissions - is the only indicator that attracts attention in the overall picture. From this we can conclude that a well-developed economy is one in which employment is encouraged, individuals are given the opportunity to decide their own destiny, govern and control, fair welfare is ensured, social cooperation and associations are ensured, and the future of human development is protected. has. The article extensively studies these or other issues and shows the directions of solving the problems.

Keywords: money-credit, interest rates, inflation, unemployment, recession and crisis.

XÜLASƏ

Tərtib olunmuş məqalə müasir iqtisadi artım nəzəriyyələrinə həsr olunmuşdur. Məqalədə təhlil əsasında göstərilir ki, iqtisadi böyümə bir ölkənin tələb edilən əmtəə mal və xidmətləri istehsal edə bilmə imkanlarının artmasıdır. Bu imkanlara əmtəə və xidmətlərin miqdarı və keyfiyyəti ilə birlikdə, istifadə edilən texnologiyalar da daxil olduğuna görə iqtisadi böyümə də bu göstəricilərin inkişafı və genişlənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Dünyada iqtisadçılar iqtisadi artıma təsir edən amilləri müxtəlif cür qruplaşdırırlar. İqtisadi

artımın əsas amillərini birbaşa və dolayı, ekstensiv və intensiv, idarə edilən və idarə edilməyən, iqtisadi və qeyri-iqtisadi və s. qruplara bölürlər. Ümumiyyətlə iqtisadiyyatdakı vəziyyətlə bağlı təsəvvürlərimiz çox vaxt iqtisadi fəaliyyətin ildən-ilə baş verən dəyişmələri əsasında formalaşır. Adətən tənəzzül ümitsizliyə, bədbinliyə, monetar genişlənmə (ekspansiya) isə ümidə, nikbinliyə səbəb olur. Ancaq, ümumi iqtisadi duruma uzunmüddətli bir dövr ərzində uzaqdan baxdıqda görünüş dəyişir. Bu zaman dalğalanmalar əhəmiyyətini itirir, artım – məcmu buraxılışın uzunmüddətli davamlı böyüməsi ümumi görünüşdə diqqəti cəlb edən yeganə göstərici olur. Burdan belə bir nəticə çıxarda bilirik, yaxşı böyüyən iqtisadiyyat o iqtisadiyyatdır ki, məşğulluq təşviq olunur, fərdlərin öz taleyinə qərar verib, idarə və nəzarət etmək şansı verilir, ədalətli rifah halı təmin olunur, ictimai əməkdaşlıq və birliklər təmin edilir və insan inkişafının gələcəyini qorumaq kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Məqalədə bu və ya digər məsələlər geniş tədqiq olunmuş, problemlərin həll istiqamətləri göstərilmişdir.

Açar sözlər: pul - kredit, faiz dərəcələri, inflyasiya, işsizlik, tənəzzül və böhran.

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadi böyümə (artım) mövzusu, elmi mənada dünən olduğu kimi, bu gün də diqqət mərkəzində qalmaqdadır və aktualdır. Bu mövzularda müxtəlif böyümə modelləri daima inkişaf etdirilir. Dünənün modelləri ilə bugünkü modellər arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır. Dünən artımın daha çox maddi varlıqlarla izah edilməsinə çalışıldığı halda, bu gün daha çox qeyri-maddi aktivlərlə izah edilməyə çalışılır. Hər bir halda edilən açıqlamalar böyümə məsələsini başa düşmək üçün faydalı olmuşdur. Lakin görünən odur ki, iqtisadi artım bir çox amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir.

İqtisadi artım hər bir inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkə üçün vacibdir. Lakin inkişaf etmiş ölkələr iqtisadi artıma, başqa sözlə, illər ərzində real ÜDM-in dəyişməsinə əhəmiyyət verdikləri halda, inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi artımla yanaşı, iqtisadi inkişaf konsepsiyasına da önəm verirlər. İqtisadi inkişaf, iqtisadi böyüməni də əhatə edən bir anlayış olmaqla cəmiyyətdəki gəlir bərabərsizliyini və işsizliyi azaltmaq, iqtisadi və sosial qurumları modernləşdirmək kimi sosial və siyasi sahələri də əhatə edir. Ayrı-ayrı iqtisadi artımın nəzəriyyələrinin texnoloji inkişafa və insan kapitalına müxtəlif cür əhəmiyyət verdiyi də görülür. Beləliklə, iqtisadi böyümə nəzəriyyələrinin diqqət mərkəzində saxladığı əsas problem, ölkələr arasındakı mövcud gəlir fərqlərinin səbəbləri və uzun müddətli iqtisadi artım mənbələri olduğundan mövzu hər zaman aktualdır.

Tədqiqatın metodologiyası: Müqayisəli təhlil, empirik - nəzəri (müşahidə), analitik (sintez, sistemli və müqayisəli təhlil), tarixi-məntiq metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri: Belə nəticəyə gəldik ki, iqtisadi böyümə bir ölkənin tələb edilən əmtəə (mal) və xidmətləri istehsal edə bilmə imkanlarının artmasıdır. Bu imkanlara əmtəə və xidmətlərin miqdarı və keyfiyyəti ilə birlikdə, istifadə edilən texnologiyalar da daxil olduğuna görə iqtisadi böyümə də bu göstəricilərin inkişafı və genişlənməsi ilə birbaşa bağlıdır.

Giriş

Ölkənin makroiqtisadiyyatının ən vacib göstəricilərindən biri iqtisadi artımdır. Vəziyyət belə olduğu müddətcə iqtisadi artım elmi baxımdan diqqət mərkəzində olmaqda davam edəcəkdir. Bu mənada iqtisadi böyümədə əsas amili və ya amillər nələrdir? Davamlı iqtisadi böyümə üçün hansı siyasətlər daha vacibdir? Bu məsələlər barədə əsas böyümə modelləri nə deyir? Bununla bağlı yeni inkişaf nələrdir? Bu kimi suallara həll yolları axtarmaq işin mahiyyətini təşkil edir. Bu gün yuxarıdakı suallara cavab olaraq deyə bilirik ki, dünən deyilənlərlə bu gün söylənilənlər arasında radikal fərqlər görülməkdədir. Keçmişdə zənginliyin mənbəyini yeraltı mədənlərdə və yer üstündə - kənd təsərrüfatında axtarırdılarsa, bu gün böyüməni maddi kapitalla əlaqələndirənlərdən tutmuş insan kapitalına bağlayanlara qədər müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Hamısının həqiqət payı olsa da, əslində doğru olan böyümə bir çox amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. Tək bir amillə izah etsək, bu amili insanın "biliklərinin toplanması" adlandırmaq olar. Bu araşdırmada, merkantilistlər dövründən etibarən iqtisadi artımın nə olduğunu yenidən nəzərdən keçirmək üçün bir nəticə veriləcəkdir.

İqtisadi böyümə (artım) məsələlərinə teorik baxışlar

Klassik iqtisadi böyümə nəzəriyyəsinin əsaslarını Fiziokratların görüşləri - sənayeləşmə və texnoloji inkişafı təşkil edir. Daha sonra klassik iqtisadçılar A.Smit (1776), T.Maltus (1798), D.Rikardo (1817) və daha sonra K.Marx (1867), F. Ramsey (1928), A.Young (1928).) F.Knight (1944) və J.Schumpeter (1934) tədqiqatlarına əsaslanır. Bu iqtisadçıların əsasən tədqiqat sahələri iqtisadi böyümə çərçivəsində tarazlığın dinamikası, insan kapitalı və fiziki kapitalın böyümə ilə əlaqələri, adambaşına gəlir və əhalinin artım tempi, xarici ticarət, texnoloji tərəqqi, haqsız rəqabət və istehsal üsulları idi. Sənayeləşmə ilə başlayan dəyişiklik və “görünməz əl”, qiymətin əhəmiyyəti, dövlət və onun qurumlarının funksiyaları, rəqabət, mülkiyyət kimi özəllikləri ilə bazar iqtisadiyyatının vacibliyini vurğulayan klassik iqtisadi nəzəriyyə 18-ci əsrdən etibarən əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Bu baxımdan klassik iqtisadi nəzəriyyə böyümə iqtisadiyyatı olaraq qəbul edilir və iqtisadi böyümənin aparıcı nəzəriyyəsidir. Yəni, tarixi baxımdan Smith, Maltus və Rikardo kimi iqtisadçıların irəli sürdüyü böyümə modelləri klassik böyümə nəzəriyyəsi olaraq tanınır.

Cədvəl 1.

C.M.Keyns	M.Fridman
Hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsi lazımdır	Bazar özünü tənzimləməyə qadirdir
Məşğulluq ümumi tələbdən asılıdır	İqtisadiyyat özü istehsal və məşğulluq səviyyəsini təyin edəcəkdir
Pul təklifi istehsal üçün neytraldır	Pul təklifi qiymət artımının və həmin andakı dəyişikliklərin səbəbidir
Əsas problem işsizlikdir	Əsas problem inflyasiyadır
Çevik pul siyasəti lazımdır	İstiqrarlı pul siyasəti lazımdır
Büdcə kəsiri - tələbi stimullaşdırmaq üçün bir yoldur	Büdcə kəsiri inflyasiyanın səbəbidir
Keynsizm - iqtisadi böyümə nəzəriyyəsi	Monetarizm - İqtisadi tarazlıq nəzəriyyəsi

Bütün ölkələrə tətbiq oluna bilən ümumi iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsinin olmamağına baxmayaraq, kasıb ölkələrin iqtisadi artımını məhdudlaşdıran bəzi əsas amillər təklif edilib. Bunlara kapitalın yetərli formalaşmamağı, insan resurslarının və sahibkarlıq fəaliyyəti bacarığının çatışmazlığı və infrastrukturun olmamağı daxildir. (Karl E.Keys, Ray C.Feyr, Şaron M.Oster, 2017)

Müasir böyümə nəzəriyyələrinin başlanğıc nöqtəsi F.Ramsey'in tədqiqat işləri təşkil edir. O, ev təsərrüfatlarının dövrlərarası optimallaşdırma qərarlarını böyümə nəzəriyyəsinə tətbiq etmişdir. (F.P.Ramsey) Ancaq Ramseyin işinə 1960-cı illərə qədər iqtisadçılar o qədər də əhəmiyyət verməmişdir. Bunun əvəzinə Harrod (1939) və Domarın (1946) Keynes nəzəriyyəsinə böyümə nəzəriyyəsi ilə birləşdirməsi səyləri ədəbiyyatda mühüm yer tutmuşdur. Onlar Keynesin qısa müddətli statik təhlilini uzunmüddətli olaraq dəyişdirən və dinamik böyümə problemləri ilə maraqlanan iqtisadçılar olmuşdular. Bu böyümə modelində iki əsas anlayışdan bəhs olunur. Birincisi qənaətdir, ikincisi isə investisiyalardır.

İqtisadi böyümə nəzəriyyələri analizində R.Slou'un Neoklassik iqtisadi böyümə nəzəriyyəsi çox vacib nəzəriyyə və modellərdən hesab olunur. Əmanət, kapital yığılımı və iqtisadi artım arasındakı əlaqənin təhlili Solow'un iqtisadi artım modelinin əsasını təşkil edir. Bununla birlikdə, əmanətlərin, sərmayələrin və iqtisadi artımın xarici dəyişən kimi qəbul edilən əhali və texnoloji inkişaf necə əlaqəli olduğu əsas müzakirə mövzularından biridir.

Daha sonra Ramseyin nəzəri model çərçivəsi əsasında 1965-ci Kupmans iqtisadi artım modelini bir qədər də genişləndirmişdir. Belə ki, onun modelinə Solou modelinin məhdudiyyətlərindən olan ev təsərrüfatlarının və şirkətlərin qərarları daxil edilmişdir. Bu yanaşma makroiqtisadi fundamentallarda mikroiqtisadi subyektlərin iştirakını nəzərə alır. Modelin əsas məhdudiyyətlərindən biri iqtisadi artımın digər modellər kimi istehlak, işçi qüvvəsi və texnologiya faktorundan asılı olmasıdır. (Vüqar Əhmədov)

Artım mövzusunda tədqiqat zamanı müddətində daha geniş aspektdən baxacağıq. İqtisadi artımın faktlarını araşdırılarkən, qarşımıza bir çox amillər çıxdı. Bizim üçün artımın önəminin səbəbi əhalinin rifah səviyyəsinin əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Bu məsələyə zaman aspektindən yanaşdıqda, ortaya çıxan əsas sual əhalinin rifah səviyyəsinin zamanla nə qədər dəyişməsidir. Burada üç əsas məqama diqqət yetirək. Birincisi, insanların rifahı onların gəlirləri ilə yox, istehlakı ilə bağlıdır. Buna görə rifahın ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üçün adambaşına buraxılışdan çox, adambaşına istehlakdan istifadə etmək daha doğru olar. İkincisi, istehsal tərəfdən yanaşsaq, bizə ölkənin rifah səviyyəsi yox, onun məhsuldarlıq səviyyəsi maraqlı olmalıdır. Bu halda məhsuldarlığın ən doğru ölçüsü adambaşına buraxılış deyil, işçi başına buraxılış olmalıdır. Nəhayət üçüncüsü, rifah səviyyəsinin bizim üçün önəminin kökündə insan xoşbəxtliyi amili durur. Yəni, yüksək həyat səviyyəsinin əhalinin daha xoşbəxt olmasına səbəb olduğudur. (<http://econ-om.narod.ru/Shpaltakov/tema11.htm>.) Təbii ki, artımın daha yaxşı araşdırılması və artımı stimullaşdıran siyasət qərarlarının hazırlanması əhalinin rifahına çox ciddi təsir edə bilər. Məsələn, artım tempini hər il 1% artırma bilən siyasətin 40 illik bir dövr ərzində ($1.01^{40} = 1.48 - 1 = 48\%$) bu siyasətin eyni faizlə davamlılığı rifah səviyyəsinin 48% artmasına səbəb olar ki, bu da çox ciddi rəqəmdir.

Bəzən müxtəlif mənbələrdə iqtisadi artım (böyümə) (economic growth) və iqtisadi inkişaf (economic development) anlayışlarını həm yazılı, həm də danışq dilində bir birlərinin əvəzinə istifadə edildiyini görürük. Bu iki anlayış nə qədər bir birinə yaxın və bir biri ilə iç-içə olsalar da aralarında ciddi fərqlərin olduğunu da diqqətdən qaçırmamaq lazımdır. Dissertasiya işində biz daha çox pul-kredit siyasətinin iqtisadi artım (böyümə) üzərində təsirini araşdırsaq da, iqtisadi inkişafa da təsirini gözdən qaçırmamağa çalışacağıq. Mahiyyət etibarını ilə, biz bir-birini tamamlayan hər iki göstəricini bir-birindən ayırmadan onların dinamikasına bərabər miqdarda diqqət yetirəcəyik.

İqtisadiyyatda ilk dəfə iqtisadi böyümə ilə iqtisadi inkişaf arasındakı fərq J. Schumpeter tərəfindən tətbiq edilmişdir. (Родина И.Б., Урунов А.А., и др.)

ÜDM, Xalis Milli Məhsul (XMM) və Milli Gəlirdə (MG) illər üzrə dəyişiklik tempi rəqəmlərlə ifadə edilir. İqtisadi artım (böyümə) uzunmüddətli bir hadisə olaraq nominal yox, real (gerçək) artımı ifadə edir. Əvəz etmə investisiyalarının. İqtisadi artımla heç bir əlaqəsi yoxdur. Onun həmçinin gəlir bölgüsünü yaxşılaşdırmaq kimi də bir xüsusiyyəti yoxdur.

İqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi böyümənin (artım) doqquz növü qruplaşdırılır (<https://muratyayinlari.com/storage/catalogs/0761325001520842884.pdf> səh.6). 1) Spontan böyümə: İstehsal amilləri öz-özünə hərəkət edir və müəyyən bir böyümə əldə edilir. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi minimaldır. 2) Planlaşdırılan böyümə: Məhdud resursların hansı malın istehsalına nə qədər ayrılması plan çərçivəsində həyata keçirilir. Məqsəd bütün sahələrdə səmərəliliyi təmin etmək və məhsuldarlığı artırmaqdır. 3) Qapalı böyümə: Ölkənin öz qaynaqları əsasına dayanır. Məqsəd kənardan asılılığı aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Qapalı böyümə şəraitində dövlət iqtisadiyyata hər cəhətdən müdaxilə edir. 4) Açıq Böyümə: Beynəlxalq kapital və işçi qüvvəsi bu böyümədə mühüm rol oynayır. Sərbəst bazar iqtisadiyyatını qəbul edən bütün ölkələrdə açıq böyümə müşahidə olunur. 5) Durgun böyümə: Bu artım növündə adambaşına gəlir artım tempi sıfırdır, çünki milli gəlir artım tempi və əhali artım tempi bərabərdir. 6) Eksponensial Böyümə: Sürəti getdikcə artan böyümədir. 7) Bioloji böyümə: Canlıların böyüməsindən ilham almışdır. Yəni əvvəlcə böyümə sürətlə davam edir, sonra yavaşlamağa başlayır və bir yerdə dayanır. Bu nöqtədən sonra da eniş başlayır. 8) Balanslı böyümə: Bu növ böyümənin ən vacib xüsusiyyəti sektorlararası qarşılıqlı asılılıqdır. Bu asılılıq həm istehsalda, həm də istehlakda etibarlıdır. Hər bir istehsal vahidi məhsulları üçün öz bazarı tapmalıdır. 9) Balanssız böyümə: Balanslı böyümənin reallığa uyğun olmadığı fikri ilə ortalığa çıxmışdır. Mövzuya ilk toxunan fransız iqtisadçısı F.Perroux olmuşdur. O, iqtisadiyyatın tez-tez bərabərsizlik, balanssızlıq və iyerarxiya vəziyyətində olduğunu söyləmiş və bu xüsusiyyətləri aradan qaldırmağa çalışmaq əvəzinə, onlardan faydalanmağın çox vacib və faydalı olacağını söyləmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) 1996-cı il İnsan İnkişafı Hesabatı (HUMAN DEVELOPMENT REPORT 1996. Səh. 2-4) yuxarıda göstərilən sorğulara uyğun olaraq qarşısının alması lazım olan beş növ böyümənin siyahısını təqdim etmişdir: *İşsiz böyümə*: İqtisadiyyatda böyümə əldə olunsa da, işsizliyin artması, məşğulluq imkanlarının yaradılmamağı səbəbindən işsizliyin artdığı zaman görülən iqtisadi böyümə formasıdır. *Qəddar böyümə*: Bu cür böyümə prosesində gəlirlərin ədalətli bölgüsü nizama salınmadığı üçün

getdikcə daha da ədalətsiz hala yuvarlanır. Varlı kəsimin gəlirlərdən aldıkları payın miqdarı getdikcə artmasına paralel, yoxsulluq həddinin altına düşənlərin sayı da getdikcə artır. *Səssiz böyümə*: Böyümə prosesində demokratik inkişafa nail ola bilməməklə bərabər, fərdi hüquq və azadlıqların pisləşməsinə səssiz böyümə deyilir. *Köksiz böyümə*: Böyümə prosesində cəmiyyətin adət-ənənələri, onun pozulması, pisləşməsi, başqa sözlə, mədəni kimliyini itirdiyi haldır. *Gələcəksiz böyümə*: Bu, daha çox yenilənə bilməyən təbii sərvətlər hesabına iqtisadi inkişafın reallaşdırılmasıdır. Gələcək nəsillərə ötürüləcək təbii ehtiyatların yox edilməsi, böyümə üçün hər cür çirklənməyə göz yummaq və ona məhəl qoymamaq kimi pis nümunələr nəticədə son illərdə ekoloji cəhətdən təmiz, davamlı böyümə və artım kimi yeni bir düşüncə tərzini gündəmə gətirmişdir.

Burdan belə bir nəticə çıxarda bilərik, yaxşı böyüyən iqtisadiyyat o iqtisadiyyatdır ki, məşğulluq təşviq olunur, fərdlərin öz taleyinə qərar verib, idarə və nəzarət etmək şansı verilir, ədalətli rifah halı təmin olunur, ictimai əməkdaşlıq və birliklər təmin edilir və insan inkişafının gələcəyini qorumaq kimi xüsusiyyətlərə malikdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin (İEÖ) iqtisadiyyatının inkişaf meylləri nəzərə alınmaqla, iqtisadi böyümə amilləri altı qrupa bölünə bilər: (Урунов А.А. 2003. - [10, с.120-124].) 1) torpaq və təbii sərvətlər; 2) kapital; 3) əmək; 4) elmi və texniki tərəqqi; 5) iqtisadi inteqrasiya; 6) sosial-iqtisadi amillər qrupu.

İqtisadi artımı faktiki və potensial iqtisadi artım şəklində növlərə ayırırlar. Faktiki böyümə, ÜDM-də və digər makroiqtisadi göstəricilərdə real illik artımı göstərir. Potensial iqtisadi artım isə ölkə iqtisadiyyatının hər il mümkün ola biləcəyi sürətdir, inkişaf edə biləcəyi dərəcədir. (Ворожит Е.Г., Выскребенцева А.С. и.др. 2017).

Başqa bir görüşə görə iqtisadi artım bir ölkənin ölçülə bilən iqtisadi faktorlarının müəyyən müqayisə edilən dövr içində kəmiyyət baxımından dəyişməsidir. (<http://banco.az/az/news/iqtisadi-artim-ve-iqtisadi-inkisaf>) Yəni, müəyyən dövr ərzində mühüm mikroiqtisadi göstəricilərin (ÜDM, MG) mütləq və ya nisbi artımıdır. İqtisadi artım bütün ölkələr üçün həmişə ən mühüm və önəmli makroiqtisadi göstəricilərdən biri hesab edilir. Onun mahiyyəti keçən illə müqayisədə cari ildə həyat səviyyəsini daha yaxşı təmin etməyi, daha çox və keyfiyyətli məhsul və xidmət yaratmağı və bütünlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını şərtləndirir. Bir sözlə, iqtisadi artım iqtisadiyyatın uzunmüddətli müsbət inkişaf dinamikasını özündə cəmləşdirir.

Dünyada iqtisadçılar iqtisadi artıma təsir edən amilləri müxtəlif cür qruplaşdırırlar. İqtisadi artımın əsas amillərini birbaşa və dolay, ekstensiv və intensiv, idarə edilən və idarə edilməyən, iqtisadi və qeyri-iqtisadi və s. qruplara bölürlər. Məsələn, K.R. Makkonel və S.L.Bryu amilləri funksional əlamətlərinə görə qruplaşdırırlar, təklif, tələb, bölgü və digər amillərə bölürlər və s. İqtisadi böyümə üçün, ölkənin böyüklüyü deyil, bazarın ölçüsü və keyfiyyətləri önəmlidir. İqtisadi artım fiziki (fiziki artım) və pul baxımından (dəyər artımı) ölçülə bilər. (Макконеннелл, К.Р., Брю С.Л., 2004. 972 с.)

İqtisadi artımın tədqiqində əsas yeri onun amillərinin müəyyən edilməsi və təhlili tutur. (F.Qənbərov, 2012 səh. 71) Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirib fərqli iqtisadçıların iqtisadi artımın amilləri ilə əlaqədar fikirlərini sadə formada cədvəl şəklində göstərək.

İqtisadi artımın əsas amilləri	İqtisadçı müəlliflər
İnsan kapitalı	A.Smit, D.Rikardo, H.Myurdal, M.Fridman, T.Şults və b.
Fiziki kapital	C.Keyns, R.Harrod, E.Domar və s.
Əmək, kapital, texnologiya	V.Peti, R.Solou, Kobbə-Duqlas, E.Denison, K.Marks
İnstitusional mühit	E. de Soto
İqtisadiyyatın strukturu	U.Lyus, C.Fey və b.
İqtisadiyyatın açıqlığı	H.Ranis, C.Fey və b.
Dövlət xərcləri	A.İllirianov, L.Barro və b.
Demografik və ekoloji amillər	T.Maltus, S.Kuznets, C.Forrester, D.Medouz və b.

Şəkil 1. Dünya iqtisadçılarının iqtisadi artımın amillərinə dair baxışları

Mənbə: F.Qənbərov “Xarici iqtisadi əlaqələr və iqtisadi artım” səh.71

İqtisadi artıma təsir edən digər ümumi iki əsas amil iqtisadiyyatın inkişaf dinamikası və onun strukturunda baş verən dəyişikliklərdir.

İqtisadi inkişaf isə daha çox fərdi bazda keyfiyyət (kalitatif) baxımından müqayisəsi aparılan bir anlayışdır. (<https://www.economicshelp.org/blog/1187/development/economic-growth-and-development/>)

Dünyada ölkələri arasında işsizliklə iqtisadi artım arasında əlaqəni öyrənmək üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) ekspertləri “Ouken qanunu”ndan istifadə edərək tədqiqatlar aparmışdır. (Oktyabr, 2012) BVF-nin ekspertləri bu qanunun İEOÖ-də də mövcud olduğunu müəyyənləşdirmək üçün 3 ayrı metodla hesablamalar aparmışdır. İki metodda “Ouken qanunu” əsasında iqtisadi artım ilə işsizlik, üçüncüdə isə iqtisadi artım ilə məşğulluq arasında əlaqə araşdırılır. Birinci ilə ikinci arasında fərq iqtisadi artımın işsizliyə mənfi məşğulluğa isə müsbət təsir göstərməsidir. Araşdırmanın nəticələri cədvəldə göstərilmişdir.

Ölkələr	Ouken əmsalı (1)	Ouken əmsalı (2)	Məşğulluq
İEOÖ	-0.39	-0.33	0.49
İEOÖ	-0.17	-0.29	0.20

Cədvəl 1. Ölkə qrupları üzrə işsizlik ilə iqtisadi artım arasında qısamüddətli əlaqə

Mənbə: “World Economic Outlook: Jobs and growth: can’t have one without the other” Oktyabr, 2012

Neokonservativizmin inkişaf tapdığı ölkələrlə yanaşı həmin məqamlarda Şərqi Avropa ölkələrində neoliberal əsaslara söykənən intensiv, xüsusən də, Polşada klassik formada “Şok terapiyası” - “Balseroviç planı” (tanınmış polyak iqtisadçısı Leşek Balseroviç (1947) adı ilə bağlıdır), Çin və Macarıstanda “qradualizm” adlanan təkamüllü sistemdə təzahür etmişdir. Radikal keçid tendensiyası “şok terapiyası” yönümdə Latın Amerika- sında, MDB məkanında, o cümlədən, 1992-1993-cü illərdə Azərbaycanda da özünü göstərmişdir. Şok terapiyası - iqtisadiyyatı (shock therapy) ölkənin ən qısa müddətlərdə böhrandan çıxarılmasına və dövlət iqtisadiyyatının sağlamlaşdırmasına yönələn iqtisadi nəzəriyyə, eyni zamanda həmin nəzəriyyə əsaslanan radikal iqtisadi islahatlar kompleksidir. Bu islahatlara qiymətlərin ani liberallaşdırılması, pul kütləsinin ixtisarı və zərərli işləyən dövlət müəssisələrinin özəlləndirilməsi aid edilir.

Belə nəticəyə gələ bilərəm ki, iqtisadi böyümə bir ölkənin tələb edilən əmtəə (mal) və xidmətləri istehsal edə bilmə imkanlarının artmasıdır. Bu imkanlara əmtəə və xidmətlərin miqdarı və keyfiyyəti ilə birlikdə, istifadə edilən texnologiyalar da daxil olduğuna görə iqtisadi böyümə də bu göstəricilərin inkişafı və genişlənməsi ilə birbaşa bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Karl E.Keys, Ray C.Feyr, Şaron M.Oster “Mikroiqtisadiyyatın əsasları” on ikinci nəşr, 2017
- 2.F.P.Ramsey “A Mathematical Theory of Saving” <http://piketty.pse.ens.fr/files/Ramsey1928.pdf>
3. Vüqar Əhmədov, Gülzar Tahirova “İqtisadi artımın empirik modelləri”
<https://uploads.cbar.az/assets/67a47194ff889db4d20e6862e.pdf>
4. История Экономических Ученийд, <http://econ-om.narod.ru/Shpaltakov/tema11.htm>
5. Родина И.Б., Урунов А.А., и др. Макроэкономика. Основной курс: учебное пособие для студентов направлений подготовки «Экономика» Государственный университет управления, ГУУ. - М.: ГУУ
6. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İktisadi Büyüme ders kitabı.<https://muratyayinlari.com/storage/catalogs/0761325001520842884.pdf>
7. HUMAN DEVELOPMENT REPORT 1996. Səh. 2-4
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/257/hdr_1996_en_complete_nostats.pdf
- 8 Урунов А.А. Интеграция и экономический рост [Текст] : монография М.: ИД "Грааль", 2003.

9. Воровбит Е.Г, Выскребенцева А.С. и др. Экономического рост: факторы эффективного развития. Монография. Пенза. МЦНС. Наука и просвещение. 2017.
10. <http://banco.az/az/news/iqtisadi-artim-ve-iqtisadi-inkisaf>
11. Макконеннелл, К.Р., Брю С.Л./Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 14-го англ. изд. – М.:ИНФРА – М, 2004.- XXXVI
12. F. Qənbərov “Xarici iqtisadi əlaqələr və iqtisadi artım” Bakı 2012
13. <https://www.economicshelp.org/blog/1187/development/economic-growth-and-development/>
- 14 “World Economic Outlook: Jobs and growth: can’t have one without the other” Oktyabr, 2012